

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
НАМАНГАН МУҲАНДИСЛИК-ПЕДАГОГИКА ИНСТИТУТИ

Касб таълими факультети

Молиявий ҳисоб фанидан

КУРС ИШИ

Бажарди:

3-КТБҲА-11 гуруҳ
талабаси

Орифжонов Жаҳонгир

Наманган 2014

Мавзу: Макро ва микроиқтисодий таҳлилнинг ўзига хос хусусиятлари.

Режа:

К И Р И Ш

АСОСИЙ ҚИСМ

- 1. Макро ва микроиқтисодий таҳлилнинг жаҳон молиявий ва иқтисодий инқирози шароитидаги долзарб муаммолари.*
- 2. Макро ва микроиқтисодий таҳлил мазмуни*
- 3. Макро ва микроиқтисодий таҳлилнинг вазифалари*
- 4. Макро ва микроиқтисодий таҳлилнинг ўзига хос хусусиятлари*
- 5. Макро ва микроиқтисодий таҳлилнинг махсус усуллари*

ХУЛОСА

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

К И Р И Ш

Ўзбекистон Республикаси ҳозирги вақтда туб ислохотлар ва уларни чуқурлаштириш, яъни, сифат жиҳатдан ва мазмунан янгиланиш даврини бошдан кечирмоқда. Ислохотнинг ҳозирги босқичида иқтисодиётни эркинлаштириш, макроиқтисодий барқарорликни таъминлаш евазига узлуксиз иқтисодий ўсишга еришишдек долзарб вазифа қўйилган. Бу эса ўз навбатида режали иқтисодиёт шароитида шакланган барча иқтисодий категориялар ва дастакларнинг иқтисодий мазмунига кўра миллий истиқдол ғоясига ва Ўзбекистон иқтисодий тараққиёт йўлига, «Ўзбек модели»га мос равишда янгиланишини тақозо қилади. Булар жумласига макро ва микроиқтисодий таҳлил назарияси ҳам киради.

Макро ва микроиқтисодий таҳлилнинг мақсади фаолият кўрсатаётган хўжалик юритувчи субъектларнинг ишлаб чиқариш ва молиявий фаолиятини уларни бошқарувчиларга яққол кўрсатиб бериш, камчиликларини очиб ташлашдан, корхонанинг асосий иқтисодий кўрсаткичларига баҳо бериш ва уларга таъсир етувчи омилларни аниқлаш, ҳамда ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш бўйича ички хўжалик резервларини аниқлаш ва уларни ишлаб чиқариш айланмасига жалб қилиш бўйича чора-тадбирлар ишлаб чиқишдан иборат.

1. Макро ва микроиқтисодий таҳлилнинг жаҳон молиявий ва иқтисодий инқироzi шароитидаги долзарб муаммолари.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисида Президент И.А.Каримов ХХИ аср арафаси ва унинг дастлабки йилларида мамлакатимизнинг

ривожланиш стратегияси, ислохотларни чуқурлаштириш ва жамиятни янгилаш борасидаги фаолиятининг мазмун ва моҳиятини очиб бериб, бу борада қилинадиган устувор йўналишларни кўрсатиб ўтди. Бу билан мамлақтимиз тарихида янги давр - сиёсий, иқтисодий ҳаётимизда эркинлаштиришнинг янги даври бошланди десак, муболаға бўлмайди.

Бизга режали иқтисодиётдан ўта зарарли, ташаббус ва омилкорлик ҳиссини сўндирадиган боқимандалик иллоти мерос бўлиб қолган эди. Чунки оддий меҳнаткашдан тортиб раҳбаргача билар эдики, бизга ҳамма нарсани давлат беради, барча мулк давлатники, ҳатто иш билан ҳам ўзи таъминлайди. Корхона фойда қилса у ҳам давлатники, зарар билан ишласа яна давлат ҳисобидан қопланади. Хом ашё етишмаса давлат таъминлайди, сифациз товар ишлаб чиқарсак ҳам ўйланмас эдик, чунки давлат ўзи режа асосида сотиб берарди, агар сотилмай қолса нархини тушурур ёки ҳисобдан чиқарарди. Бу ҳам давлат ҳисобидан қопланар эди. Енди ўйласак одамларда, ҳатто раҳбарларда ҳам ҳеч қандай масъулият қолмаган экан. Енди бундай фаолиятга чек қўйилди. Боқимандаликнинг умри тугади. Иқтисодиётни эркинлаштириш босқичига ўтилди. Иқтисодиётни эркинлаштириш дегани бу нима қилсанг ихтиёр ўзингда, ҳатто ишламасанг ҳам бўлаверади дегани эмас.

Иқтисодиётни эркинлаштириш шу соҳада фаолият кўрсатаётганларнинг, энг аввало, масъулиятини, уларнинг жавобгарлигини ошириш дегани. Бу масъулият ўта оғир масъулиятдир. Енди ҳар бир ходим ўз жамоаси олдида, мулк эгаси, халқи ва давлати олдида масъулдир.

Президентимиз И.А.Каримов Олий Мажлиснинг 14 сессиясида «Иқтисодиётни эркинлаштириш - хўжалик юритувчи субъектларнинг ўз

фаолияти учун иқтисодий ва молиявий масъулиятини ошириш демакдир» деб таъкидлади. Енди ҳар бир хўжалик юритувчи субъект ўз фаолиятини тегишли маблағ, хом ашё, иш кучи, илғор технология кабилар билан ўзи таъминлайди. Товариини (иш, хизматиини) ўзи сотади. Ўзининг барча фаолиятини тегишли моддий ва молиявий маблағлар билан ҳам ўзи таъминлайди.

Бунинг учун мамлакатимизда жуда кўп ишлар қилинди ва қилинмоқда. Иқтисодий эркинликнинг меъёрий асоси билан биргаликда руҳий асоси яратилди. Енди одамларимиз бундай вазиятга руҳан тайёр бўлиб қолди, дейиш мумкин. Бироқ, иқтисодий эркинликни тўлиқ жорий қилиш учун ҳамон одамларда, ҳатто айрим раҳбарларимизда ҳам боқимандалик кайфиятининг асоратлари сақланиб қолган. Ҳамма қонунларимиз ва бошқа меъёрий ҳужжатларимиз эркин иқтисодиётни жорий қилишга қаратилган бўлишига қарамасдан уларнинг айримлари ҳаётда ишламаяпти. Чунки одамларнинг иқтисодий эркинликка етарли даражада кўникма ҳосил қилиши қийин кечмоқда. Шу туфайли Юртбошимиз: «Эркинлик тадбиркорлик учун иқтисодий ва ҳуқуқий шароит яратиш зарур» деб таъкидлади.

Иқтисодиётни эркинлаштиришнинг энг муҳим жиҳати мулкдорлар синфини шакллантириш, яъни хусусий мулкчилик етакчи ўринда турадиган кўп укладли иқтисодиётни вужудга келтиришдан иборатдир. Бу эса ўз-ўзидан амалга ошиб қолмайди. Бу иқтисодиётни бошқаришда қўлланиладиган барча дастакларни, шу жумладан макро ва микроиқтисодий таҳлилни ҳам шу эркин иқтисодиётга мослаштиришни тақозо қилади.

Иқтисодиётдаги ўзгаришлар билан уларни бошқаришдаги дастаклар бир-бири билан узвий боғлиқдир. Иқтисодиётни эркинлаштириш иқтисодий фанларга, хусусан макро ва микроиқтисодий таҳлил фанидан ҳам назарий ва услубий жиҳатдан такомиллаштишни талаб қилса, макро ва микроиқтисодий таҳлил эркин иқтисодиётни бошқариш учун тегишли ахборотларни тайёрлаб бериш евазига иқтисодиётнинг ривожланишига ижобий таъсир қилади. Бу эса ушбу тушунчаларнинг бир-бири билан диалектик боғлиқлигини тақозо қилади.

Ҳозирги пайтда кичик ва хусусий тадбиркорлик билан шуғулланадиган хўжалик юритувчи субъектларни ташкил қилиш ва бошқариш учун республикамізда тегишли кадрлар тайёрланмаяпти. Буни инобатга олиб Юртбошимиз И.А.Каримов: «Кичик бизнес учун бошқарувчи кадрлар тайёрлайдиган, уларнинг иқтисодий ва ҳуқуқий маданиятини оширадиган бизнес мактаби тармоғини вужудга келтириш зарур» деган вазифани қўйди.

Иқтисодиётни эркинлаштиришнинг навбатдаги вазифаси ҳақиқий рақобат муҳитини шакллантиришдан иборатдир. Чунки Президентимиз таъкидлаганидек: «рақобат бўлмаса, бозор иқтисодиётини барпо етиб бўлмайди. **Рақобат** - бозорнинг асосий шарти, айтиш мумкинки, унинг қонунидир.

Бу масалани амалга ошириш учун макро ва микроиқтисодий таҳлил фанининг олдида қандай вазифалар турибди, деган саволнинг туғилиши табиий. Бунга жавоб бериш учун, энг аввало, макро ва микроиқтисодий таҳлилда эркин рақобат муҳитини баҳолайдиган кўрсаткичлар тизимини яратиш ва таҳлил қиладиган усулларни ишлаб чиқиш лозим.

Зеро, Ўзбекистонда олдин қабул қилинган «Монополистик фаолиятни чеклаш тўғрисида», «Истеъмолчилар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида» каби бир қанча қонунлар тўлиқ ишламаяпти. Шу туфайли Ўзбекистон иқтисодиёти олдида турган ендиги вазифа монополияга қарши қонунни кучайтириш, уни такомиллаштириш, монополия тизимларини камайитириш, истеъмолчилар ҳуқуқларини ҳимоя қилишни кучайтириш каби масалаларга қаратилган чора-тадбирларни ишлаб чиқишдан иборатдир. Бу эса ҳозирги иқтисодий вазиятни чуқур таҳлил қилишни тақозо қилади. Шу жиҳатдан макро ва микроиқтисодий таҳлил ушбу ҳолатни ўрганадиган усулларни ишлаб чиқмоғи лозим.

Иқтисодиётни эркинлаштириш борасидаги навбатдаги вазифа бозор инфратузилмасини ривожлантириш, молия ва банк тизимини такомиллаштиришдан иборатдир. Ушбу соҳанинг бозор иқтисодиёти учун катта аҳамиятга эга эканлигини Юртбошимиз қуйидагича таъкидлайди: «Кенг тармоқли бозор инфратузилмаси - фонд, улгуржи бозорлар, биржалар, кредит ва молия муассасалари, лизинг ва консалтинг компаниялари, тадбиркорларга хизмат қилиш лозим бўлган бошқа тизимлар том маънода шакллантирилмас экан, улар тўла куч билан ишламас экан, биз иқтисодиёт тизимини очик, эркин, энг муҳими, самарали, қисқа қилиб айтганда, ҳақиқий бозор иқтисодиётига айлантира олмаймиз».

Бу вазиятни ҳам чуқур таҳлил қилиш лозимлиги ҳаёт тақозоси. Аммо бунга тўла жавоб топиш учун ҳозирги амалдаги мавжуд таҳлил усуллари ҳам унинг кўлами етарли эмас. Чунки ҳозирги пайтда макро ва микроиқтисодий таҳлилнинг бир қисми, яъни микромакро ва микроиқтисодий таҳлил ривожланган холос.

Ушбу вазиятни таҳлил қилиш учун макро ва микроиқтисодий таҳлилни ривожлантириш билан бирга макро ва микроиқтисодий таҳлилнинг ҳам, таркиби ва усулларини такомиллаштиришни талаб қилади.

Ўзбекистон ўзининг танлаган бетакрор йўли, стратегик тараққиёт моделига эга. Бу йўлда собитқадамлик билан ҳаракат қилиб, ҳамма соҳада босқичма-босқич ривожланиб, янгиланиб бормоқда. Бу жараён Ўзбекистон учун бир томондан ўта мураккаб ва иккинчи томондан жуда осон кечмоқда. Мураккаблиги шундаки, айнан шу йўлни босиб ўтган тажриба йўқ. Биз ҳаммасини ўзимиз синаб кўрмоқдамиз. Табиийки, бу унчалик осон бўлмаяпти. Жуда осонлиги шундаки, биз мустақил мамлакат сифатида, ўз тақдиримизни ўзимиз ҳал қилиш ҳуқуқига эгамиз. Ўз қийинчиликларимизни ўзимиз ҳал қилишимизга тўғри келмоқда. Бу эса биздан фақатгина изланиш ва яна изланишни, жамиятни яхшилаш йўлида ислохотларни амалга оширишда қатъиятни талаб қилади.

Президентимиз таъкидлаганидек, "...ҳаёт бир жойда тўхтаб турмайди, у доим ҳаракатда ва ўзгаришда. Шундай экан, юртимизни ҳар томонлама ривожлантиришнинг ҳар бир босқичида янги-янги муаммолар пайдо бўлади ва уларни ҳал этиш бўйича замон бизнинг олдимизга янги-янги вазифаларни қўяди.

Агар биз макро ва микроиқтисодий таҳлилнинг долзарб муаммоларига 5 йил олдин тўхталганимизда эди, бутунлай бошқа муаммоларни ҳал қилишга тўғри келган бўларди. Лекин бугунги ҳаёт, бугунги тараққиёт бизнинг олдимизга бу соҳа бўйича ҳам янги бугунги кунда ҳал бўлиши лозим бўлган долзарб муаммоларни қўймоқда.

Мамлакатимизда амалга оширилаётган ўзгаришларнинг кўлами кенгайиб, суръати жадаллашиб боргани сайин, бу жараёнларнинг изчиллиги ва давомийлиги сақланган ҳолда, жамиятни янада эркинлаштириш ва демократлаштириш зарурати тобора аниқроқ намоён бўлаверади. Бу эса жамият ривожланишининг ҳар бир соҳасини, дастакларини такомиллаштириб, уларни давлатимизни янгилаш ва модернизация қилишга қаратилган тадбирларга мослаштириб боришни тақозо қилади.

Ҳозирги кунда мамлакат иқтисодий тараққиётида, уни бойитиш ва эркинлаштириш йўлида жуда кўп янги-янги муаммолар вужудга келди. Бу муаммолар иқтисодиётга оид фанлар олдига ҳам жуда кўп муаммоларни ҳал қилиш вазифасини қўймоқда.

Хусусан, макро ва микроиқтисодий таҳлил олдига ҳам жуда кўп муаммоларни ҳал қилишдак ўта муҳим вазифалар пайдо бўлди. Булар миллий истиқлол ғоясининг ҳар бир фанга сингдирилиши, бухгалтерия ҳисоби халқаро стандартлари асосида ишлаб чиқилган миллий стандартларга ўтиши, статистикада миллий ҳисоблар тизимининг жорий қилиниши, шуларга мос равишда макро ва микроиқтисодий таҳлилнинг таркибий тузилишини такомиллаштириш каби муҳим вазифалардир.

Шу айтилганлардан келиб чиқиб, макро ва микроиқтисодий таҳлилнинг долзарб муаммоларига бутунги кунда қуйидагиларни киритиш лозим деб топдик:

1. Макро ва микроиқтисодий таҳлил Ўзбекистоннинг иқтисодий тараққиёт йўлига, “Ўзбек модели”га мос келишини таъминлаш муаммоси.

2. Макро ва микроиқтисодий таҳлилнинг мазмунига миллий истиқлол ғоясини, озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт барпо етишдек узоқ муддатга мўлжалланган концепцияни сингдириш муаммоси.
3. Макро ва микроиқтисодий таҳлилнинг бухгалтерия ҳисобининг миллий стандартлари ва миллий ҳисоблар тизими талаблари билан мувофиқ келишини таъминлаш муаммоси.
4. Макро ва микроиқтисодий таҳлилнинг таркибий тузилишини, унинг назарияси, бошқарув таҳлили ва молиявий таҳлилга бўлинишини тартибга солиш муаммоси.
5. Макро ва микроиқтисодий таҳлилнинг иқтисодиётга оид бошқа фанлар билан ўзаро алоқасини, бир-бирини такрорламасдан узвийлигини таъминлаш муаммоси.

Кўриниб турибдики, ҳозирги пайтда макро ва микроиқтисодий таҳлилнинг миллий истиқлол ғояси ва мамлакатимизнинг иқтисодий тараққиётга боғлиқлиги муҳим ва долзарб масалалардан бирига айланган.

2. Макро ва микроиқтисодий таҳлил мазмуни

Макро ва микроиқтисодий таҳлил ўз мазмуни жиҳатидан турличадир. Таҳлилнинг икки хил йўналиши мавжуд: молия - иқтисодий ва техник - иқтисодий. Молия макро ва микроиқтисодий таҳлилда бизнес-режанинг бажарилишига таъсир кўрсатувчи (техника, технология, ишлаб чиқаришни ташкил етиш) каби омиллар ўрганилмайди. Техник-макро ва микроиқтисодий таҳлилда эса техника ва технология ҳамда ишлаб чиқаришни ташкил етишга оид ҳамма масалалар ҳар томонлама ва чуқур

ўрганилиб, унинг ишлаб чиқариш самарадорлигини оширишга кўрсатган таъсири ҳам аниқланади.

Шунинг учун техник - макро ва микроиқтисодий таҳлил корхоналардаги мавжуд барча резервларни тўла ва ҳар томонлама аниқлашга имкон беради.

Таҳлил корхона ва унинг бўлинмалари фаолиятининг ҳамма томонларини ўз ичига олган умумий ҳамда ишнинг қандайдир бирор томони ёки корхонанинг бир неча бўғинларини ўз ичига олган танланма (тематик) бўлади. Шунингдек, йирик масалаларга бағишланган, корхонанинг кундалик ишини ўрганишга ва ички имкониятларини топишга қаратилган тезкор таҳлил бўлади.

Текшириладиган объектлар ва бошқарув бўғинларига қараб таҳлил қилиш қуйидагиларга бўлинади: ишчи ўрин, сеҳ ичида, сеҳ, корхона ва тармоқлар бўйича ҳамда тармоқлараро. Таҳлилда резервларни аниқлаш кўлами қуйидагилардан иборат: ички корхона ва корхоналараро, тармоқ ва тармоқлараро резервлар.

Қабул қилинадиган қарорларнинг характерига қараб, таҳлил қуйидагиларга бўлинади: дастлабки, тезкор, якуний ва истиқболли. Булардан, назарий ва амалий жиҳатдан энг такомиллаштирилгани - якуний таҳлил ҳисобланади (корхоналарнинг йиллик ҳисоботига асосан).

Таҳлил ўтказиш муддатлари (ҳар куни, бир ойда ва бир йилда) ёки зарур бўлишига қараб ахён-ахёнда олиб борилиши мумкин.

Макро ва микроиқтисодий таҳлил ўтказишнинг 3 босқичи мавжуд:

1)корхона фаолиятининг умумий иқтисодий натижаларини кўриб чиқишдан бошланади, чунки у ишнинг самарадорлигини аниқлаш, ўтган

даврларга нисбатан ўзгаришларни, шунингдек, бир корхона ишини бошқаси билан таққослаш ҳамда корхона фаолиятининг бошқа томонларини билиш имконини беради;

2) бизнес-режанинг бажарилиш даражасига таъсир етувчи энг муҳим омилларни текшириш натижасида ички хўжалик резервларини аниқлаш;

3) таҳлилий текширишлар натижаларини умумлаштириш ва шу асосда бутун резервларни ўз ичига олган йиғма резервларни ҳисоблаш. (тўплам резервлар).

3. Макро ва микроиқтисодий таҳлилнинг вазифалари

Макро ва микроиқтисодий таҳлилнинг энг муҳим вазифалари қуйидагилардан иборат:

1) бизнес-режанинг қанчалик реаллиги (мавжудлиги) ва илмий жиҳатдан асосланганлигига баҳо бериш;

2) халқ-хўжалигини ривожлантиришнинг жорий ва истиқбол режаларини тузиш учун иқтисодий кўрсаткичлар базасини аниқлаш;

3) бизнес-режасининг бажарилишига объектив баҳо бериш ҳамда уни бажаришда корхоналарга боғлиқ ва боғлиқ бўлмаган омиллар ва сабабларни бир-биридан ажратиб аниқлаш;

4) ички хўжалик резервларини аниқлаш (бу ўринда таҳлилнинг самараси, биринчидан, аниқланган резервларни бутун назарий жиҳатдан асосланган резервларга нисбати ва иккинчидан, амалга оширилган резервларнинг аниқланган резервларга нисбати билан белгиланади);

5) корхоналарнинг хўжалик фаолиятида кутиладиган натижаларни олдиндан аниқлаш;

6) таҳлил материалларига асосан ишлаб чиқаришда аниқланган камчиликларни тузатишга қаратилган тадбирларни ишлаб чиқиш.

4. Макро ва микроиқтисодий таҳлилнинг ўзига хос хусусиятлари

Макро ва микроиқтисодий таҳлил усулининг энг муҳим хусусиятлари қуйидагилардан иборат:

1) Хўжалик фаолиятига таъсир қилувчи техника, технология, ишлаб чиқаришни ташкил қилиш ва барча омилларни текширишни мунтазам ва комплекс тарзда ўтказишга ёндошиш, таҳлил усулининг энг муҳим хусусиятларидан бири бўлиб ҳисобланади. Бу ўринда мунтазам таҳлилни комплекс таҳлил билан алмаштириш асло мумкин эмас. Объектни иерархик усул (бўйсунуш тартиби) орқали бошқариш, масалан, сех корхонанинг, корхона бирлашманинг, бирлашма тармоқнинг бир қисми ва ҳоказо сифатида ўрганиш системали таҳлилга мисол бўлади.

Дарвоқе айтгандек, макро ва микроиқтисодий таҳлил ва хўжалик фаолиятини таҳлил қилиш бир гап эмас. Хўжалик фаолиятини таҳлил қилиш макро ва микроиқтисодий таҳлилнинг бир бўлаги ҳисобланади. Макро ва микроиқтисодий таҳлил бошқаришнинг учала даражаси билан боғлиқ (халқ хўжалиги, тармоқ, корхона) хўжалик фаолиятини таҳлил қилиш эса фақат учинчи даражадаги бошқариш билан боғлиқ.

Хўжаликнинг ривожланишига таъсир етувчи омилларни ў л ч а ш орқали бизнес-режанинг бажарилиши, хўжалик бошқаришнинг самарадорлиги ҳамда корхона фаолиятидаги асосий ва ҳал қилувчи масалалар аниқланади.

Таҳлил натижаларини умумлаштириш орқали корхонанинг хўжалик юритиш борасидаги фаолиятига баҳо берилади ҳамда барча резервларнинг йиғма ҳисоби аниқланилади.

2)Таҳлил усулининг ўзига хос характерли хусусиятларидан бири - иқтисодий кўрсаткичларнинг ҳартомонлама бир-бирлари билан сабабий боғланишида эканлигидир. Бу борада таҳлилнинг вазифаси ана шу сабабларни аниқлашдир. Шунини таъкидлаш керакки, ҳатто айрим олинган иқтисодий кўрсаткичга бир қанча сабаблар таъсир кўрсатади. Бинобарин, бу сабаблар ҳаракатини аниқлаш жуда ҳам мураккабдир. Шу сабабли асосий ва ҳал қилувчи сабаб ва омиллар таъсирини аниқлаш керак. Шундай қилиб, таҳлилнинг дастлабки шартини хўжалик фаолиятига таъсир етувчи сабабларни иқтисодий белгиларига қараб тўғри туркумлаш зарур. Масалан, товар маҳсулоти ҳажмининг ўсиш суръатига таъсир етувчи омиллар уч гуруҳга умумлаштирилади:

1)Меҳнат омиллари. Бунга корхонанинг ишчи кучи билан таъминланиши, иш вақтидан фойдаланиш ва меҳнат унумдорлиги киради.

2)Меҳнат воситалари омилига эса корхонанинг асосий фондлар билан қай даражада таъминланганлиги, уларнинг ҳажми, структураси (тузилиши), ўсиш суръатлари, техник ҳолати ва улардан фойдаланишнинг самарадорлик даражаси сингари масалалар киради.

3)Меҳнат предметлари омиллари. Буларга корхонанинг хом ашё ва асосий материаллар билан таъминланганлиги, улардан фойдаланиш, самарадорлик даражаси каби масалалар киради. Юқорида санаб ўтилган омиллар ўзига хос мустақил маънога эга бўлиши билан бирга ўзаро бир-бири билан узвий равишда боғлангандир. Бинобарин, бу омилларнинг

таъсирини механик тарзда бир-бирига асло қўшиб ҳам бўлмайди. Чунончи, меҳнат унумдорлигининг ўсиши ишчилар малакаси ва иш вақтидан самарали фойдаланишига боғлиқ (меҳнат омиллари). Сўнгра, меҳнат унумдорлиги ишлаб чиқариш қувватларидан фойдаланиш даражасига (меҳнат қуроллари омиллари), ҳамда хом ашё ва материаллардан тежамкорлик ва оқилона фойдаланиш (меҳнат предметлари омиллари)га боғлиқ. Ўз навбатида ҳар бир гуруҳ омиллари таркибий қисмларга бўлинади. Чунончи, меҳнат омиллари-миқдор ва сифат кўрсаткичларидан иборат. Бу ерда миқдор кўрсаткичига ишчиларнинг ўртача рўйхатдаги сони кирса, сифат кўрсаткичига меҳнат унумдорлиги даражасининг ўсиши мисол бўлади. Сўнгра бир ишчига тўғри келадиган йиллик иш унумдорлиги:

-бир ишчи томонидан бир йилда ишланган ўртача киши кунларига;

-ўртача иш кунининг узунлигига;

-бир ишчига тўғри келадиган ўртача соатлик иш унумига боғлиқ.

Кўриниб турибдики, бир кўрсаткич иккинчи бир кўрсаткич билан узвий равишда боғланишда бўлиб, ўзига хос бир бутун занжирсимон шакл ҳосил қилар экан.

5. Макро ва микроиқтисодий таҳлилнинг махсус усуллари

Таҳлилнинг усули унга бўйсинувчи махсус усуллар орқали ифодаланилади.

Корхоналар фаолиятини таҳлил қилишда турли махсус усуллар қўлланилади. Шулардан энг асосийлари қуйидагилардир:

а) таққослаш усули - корхона фаолиятини таҳлил қилишнинг энг асосий усулидир, зеро «барча нарсa таққослашда аниқланади». Таққослаш усуллари ни санаб ўта миз:

- ҳақиқатдаги кўрсаткичларни бизнес-режа даражасидаги кўрсаткичлар билан таққослаш натижасида бизнес-режанинг бажарилиш даражаси ва сифати аниқланади;

- жорий йилда амалдаги кўрсаткичларни ўтган давр ҳисоботи билан таққослаш натижасида ишлаб чиқаришнинг ўсиш суръати аниқланади;

- ишлаб чиқаришда энг мукаммал намунага эга бўлган корхонанинг иқтисодий модели билан таққослаш. Бу ўринда таққослаш комплекс тарзда олиб бoрилмайд и, балки ушбу корхонанинг айрим кўрсаткичлари билан таққосланади. Масалан, дастгоҳлардан фойдаланиш коэффициенти ёки айтайлик, моддий ресурслардан фойдаланиш даражаси бўйича. Ҳозирги вақтда саноат корхоналарида таққослама таҳлил усулининг бир кўриниши бўлган корхоналараро таққослама таҳлил усули катта аҳамиятга эга бўлмоқда. Бу усул илғор ишлаб чиқариш тажрибаларини ёйиш мақсадида алоқадор бўлган турли корхоналар ишининг техник-иқтисодий кўрсаткичларни таққослаб кўришга асосланади;

- корхона ишининг якуни, илғор техник - иқтисодий меъёрлар, ўтган давр ҳисоботи айрим даврларда қилинган ишларнинг энг яхши натижалари ушбу корхонанинг илғор участкаларидаги иш натижалари, корхона ҳамда ушбу тармоқдаги илғор ишчиларнинг иш натижалари билан таққослаш;

- ушбу корхонанинг кўрсаткичлари тармоқ бўйича аниқланган ўртача кўрсаткичлар билан таққосланади. Бунда корхонанинг тармоқ миқёсида тутган ўрни белгиланади:

б) гуруҳлаштириш. У ҳар қандай ижтимоий-иқтисодий текширишнинг ажралмас қисми бўлиб ҳисобланади. Гуруҳлаштириш, айниқса, амалий жиҳатдан ишлаб чиқаришда кенг қўлланилади. Масалан, юқорида таъкидланганидек товар маҳсулоти ишлаб чиқаришга таъсир қилувчи омилларни гуруҳлаштириш (меҳнат, меҳнат воситалари ва меҳнат предметлари омиллари) мисол бўлади. Гуруҳлаштириш яна ушбу белгиларга ҳам қараб қўлланилади. Масалан, ташқи ва ички омиллар, ижтимоий ва индивидуал, таҳлил қилинаётган объектга боғлиқ ҳамда боғлиқ бўлмаган омиллар ва ҳоказо;

в) етакчи ҳалқани ажратиб қўйиш усули. Корхона фаолияти таҳлил қилинаётган вақтда ниҳоятда кўп далил ва ҳодисалар учрайдики, уларни тўла таҳлил қилиш имкони йўқлиги учун бу усулдан фойдаланилади. Масалан, юқорида айтиб ўтилганидек, меҳнат унумдорлиги даражасига кўп омиллар таъсир кўрсатади, бироқ ишлаб чиқариш шароитида фақат икки ёки ундан кўп етакчи омиллар билан чекланиш мумкин. Буларни ҳал қилувчи аҳамиятга молик бўлган техника тараққиёти, ишлаб чиқаришни ихтисослаштириш даражалари билан аниқлаш кифоядир. Бу усул у ёки бу ҳодисаларнинг сабабини аниқлашдан ташқари техникани ҳамда ишлаб чиқаришни ташкил этишни янада такомиллаштириш вазифаларини муваффақиятли ҳал этиш имконини беради;

г) мутлақ ва нисбий миқдорлар. Мутлақ миқдорлар орқали иқтисодий кўрсаткичларнинг умумий ҳажми аниқланади. Нисбий кўрсаткичлар эса бизнес-режанинг бажариш даражасини ва ишлаб чиқаришни ривожлантириш суръатини белгилайди. Мутлақ миқдор хўжалик

юритишнинг самарадорлигини ҳар вақт ҳам белгиламайди. Масалан, ишлаб чиқариш борасида барча шарт-шароит нуқтаи-назаридан тенг бўлган 1-корхона, айтайлик, ўтган йилга нисбатан ҳақиқатда 200 минг сўмга кўп фойда олди, 2-корхона 150 минг сўм. Бу рақамлардан 1-корхона яхши ишлайди, деган хулоса чиқариш мумкин эмас. Шунинг учун нисбий кўрсаткичларга мурожаат этиш даркор. Бу ерда нисбий кўрсаткич рентабеллик даражаси ҳисобланади.

Рентабеллик даражаси фойда суммасининг асосий ишлаб чиқариш фондлари ва (айланма) фондларининг қийматига тақсимланиб, натижани 100 га кўпайтириш билан аниқланади. Демак, 1- корхона бўйича рентабеллик даражаси - 30,5% ташкил етиши, 2- корхона бўйича - 34,5% ни. Шундай қилиб, 2 - корхона 1 - корхонага нисбатан самарали ишлаган, чунки у асосий ишлаб чиқариш фондларидан яхши фойдаланган, айланма маблағларини тежаб сарфлаш натижасида уларнинг айланишини тезлаштирган ва ҳоказолар;

д) динамика методи. Муҳим ҳодисалар, жараёнларнинг ҳар бирини ривожланишида, деб қараш кераклигини кўрсатади. Демак, бу таҳлил қилиш жараёнида корхона фаолияти ривожланаётганда, деб қаралади ва бу билан унинг ишидаги айрим ўзгаришлари очилади;

е) индекслар. Улар ёрдамида маълумотларни қатор йиллар бўйича таққослаш мумкин. Бу ўринда базали ва занжирсимон индекслардан фойдаланилади. Масалан, базали индексга маҳсулот ишлаб чиқариш суръатининг ўсиши мисол бўла олади. Бунда ҳар йили ишлаб чиқарилган маҳсулот ҳажми солиштириб бўладиган баҳода ўтган йилларда ишлаб чиқарилган маҳсулот ҳажми билан таққосланади. Базисли индекс

бўйича ҳисоб қилинганда таққослаш учун база (асос) 100 га тенг, деб олиниб, кейинги кўрсаткичлар ана шу базисли миқдорга фоиз ёки коэффициент ҳисобида олинади.

ж) бартараф этиш (елиминирование) усули. Хўжалик фаолиятига юқорида айтиб ўтилгандек жуда кўп омиллар таъсир қилади: асосий, қўшича, ташқи ва ҳоказо. Бу усул ёрдамида ушбу омилларни бир-биридан ажратиб, алоҳида таҳлил қилишга имкон беради. Ушбу усул турли усуллар билан амалга оширилади, жумладан, занжирли боғланиш усули билан ҳам.

з) занжирли боғланиш усули. Бу усулнинг моҳияти қуйидагидан иборат: яъни ҳисоб формуласи таркибига кирган ўтган йил доирасидаги айрим олинган миқдорий кўрсаткичларини айнан шу кўрсаткичларнинг ҳақиқатдаги даражасига кетма-кет алмаштирилади. У ёки бу омилнинг таъсири кетма-кет айириш йўли билан аниқланади: иккинчи ҳисобдан биринчи ҳисоб айрилади, учинчи ҳисобдан иккинчи ҳисоб айрилади ва ҳоказо. Биринчи ҳисобда ҳамма кўрсаткичлар ўтган йил доирасида олинади, сўнгги ҳисобда эса - ҳақиқатдаги бажарилиши.

Хулоса

Президентимиз Ислом Каримов таъкидлаганидек, бешта асосий қоида Ўзбекистон Давлат қурилиши ва иқтисодиётини ислоҳ қилиш дастурининг ўзагидир. Уларнинг моҳияти қуйидагича:

“биринчидан, иқтисодий ислоҳотлар ҳеч қачон сиёсат ортида қолмаслиги керак, у бирор мафкурага бўйсундирилиши мумкин эмас. Бунинг маъноси шуки, иқтисодиёт сиёсатдан устун туриши керак. Ҳам ички, ҳам ташқи иқтисодий муносабатларни мафкурадан ҳоли қилиш зарур;

иккинчидан, давлат бош ислоҳотчи бўлиши лозим. Бу ислоҳотларнинг устувор йўналишини белгилаб бериши, ўзгартиришлар сиёсатини ишлаб чиқиш ва уни изчиллик билан ўтказиши, жаҳолатпарастлар (ретроградлар) ва консерваторлар қаршилигини бартараф етиши шарт;

учинчидан, қонун, қонунларга риоя этиш устувор бўлиши лозим. Бунинг маъноси шуки, демократик йўл билан қабул қилинган Конституция ва қонунларни ҳеч истисносиз ҳамма ҳурмат қилиши ва уларга оғишмай риоя етиши лозим;

тўртинчидан, аҳолининг демографик таркибини ҳисобга олган ҳолда кучли ижтимоий сиёсатни ўтказиш.

Бозор муносабатларини жорий этиш билан бир вақтда аҳолини ижтимоий ҳимоялаш юзасидан олдиндан таъсирчан чоралар қурилиши лозим. Бу бозор иқтисодиёти йўлидаги энг долзарб вазифа бўлиб келди ва бундан кейин ҳам шундай бўлиб қолади;

бешинчидан, бозор иқтисодиётига ўтиш объектив иқтисодий қонунларнинг талабларини ҳисобга олган ҳолда, ўтмишдаги “инқилобий

сакрашлар” сиз, яъни еволюцион йўл билан, пухта ўйлаб, босқичма-босқич амалга оширилиши керак”.

Ушбу қоидалар мамлакатимизнинг истиқболи, ривожланиш ва тараққиёт йўли учун асос қилиб олинган экан, булар унинг назарий ва амалий ҳолатини ифода етувчи фанларнинг ҳам негизини ташкил қилмоғи лозим.

Кўп фаолият кўрсатаётган давлат тасарруфидаги корхоналар хусусийлаштириш оқибатида мулк шаклини ўзгартирмоқда. Бу дегани, мулк эгалик бўлди, мулкдор нимани хоҳласа шуни қилиши керак дегани эмас, балки ҳар бир ходим билан меҳнат муносабатларини ўрнатишда қонун доирасида еҳтиёткорлик билан иш тутишини, шартномаларни бирданига барбод қилмасдан, иқтисодий алоқаларни бузмаслигини, кўпинча ноқонуний хатти-ҳаракатларни қилмаслигини талаб қилади. Бозор муносабатларига ўтишнинг ҳамма жараёнлари қонунга амал қилган ҳолда босқичма-босқич амалга оширилиши лозим. Бу эса макро ва микроиқтисодий таҳлилда алоҳида ўрганишни тақозо қилади. Кўриниб турганидек, Ўзбекистон ривожланишининг беш тамойилини ўзида мужассамлаштирган тараққиётнинг “Ўзбек модели” ҳар бир хўжалик юритувчи субъект фаолиятида ўз аксини топиши, макро ва микроиқтисодий таҳлилда ўрганиладиган муҳим жараёнлардан бири эканлигининг гувоҳи бўлдик.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 1992.
1. Ўзбекистон Республикасининг “Корхоналар тўғрисида”ги Қонуни. 1991 йил 15 феврал.
2. И.А.Каримов. “Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этиш йўллари ва чоралари”. //–Т.: “Ўзбекистон”. 2008.
3. Акрамов Э.А. Корхоналарнинг молиявий ҳолати таҳлили. – Т.: Молия, 2003.
4. Ваҳабов А.В. ва бошқалар. Макро ва микроиқтисодий таҳлил назарияси. Т.: “Молия”. 2003.
5. Пардаев М.Қ. ва бошқалар. Макро ва микроиқтисодий таҳлил. Т.: Меҳнат, 2004.
6. Пардаев М.Қ.Макро ва микроиқтисодий таҳлил назарияси. -С.: Зарафшон, 2001.-272 б.
7. Шодмонов Ш.Ш., Ғафуров У.В. Иқтисодиёт назарияси (дарслик). – Т., «Иқтисод-молия» нашриёти, 2010 – 726 б
8. Shodmonov Sh.Sh., G’afurov U.V. Iqtisodiyot nazariyasi (darslik). – Т., «Iqtisod-moliya» nashriyoti, 2010. – 646 b.
9. Ўлмасов А., Ваҳобов А.В. Иқтисодиёт назарияси: Дарслик. – Т.: «Шарқ» нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси Бош таҳририяти, 2006. – 480 б.
10. Раззоқов А., Тошматов Ш., Ўрмонов Н. Иқтисодий таълимотлар тарихи. Дарслик (лотин ёзувида). - Т. “Иқтисод-молия”, 2007. –320 б.

11. Т.Мирзамахмудов, М.Хўжахонов. Иқтисодиёт наарияси. Маърузалар матни. Наманган НамМПИ, 2011. -246 б.
12. www.stat.uz – Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг расмий сайти.
13. www.uza.uz – Ўзбекистон Республикаси Миллий Ахборот Агентлиги расмий сайти.
14. www.ceep.uz – Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт вазирлиги ҳузуридаги Самарали иқтисодий сиёсат маркази расмий сайти.